

Matus János²⁴⁹: A globalizáció gazdasági, politikai és társadalmi hatásai

Absztrakt: A globalizáció lényegét tekintve egy folyamat, amely érzékelteti hatásait az élet minden területén. A folyamattal együtt jár az államok közötti kapcsolatok és kölcsönös függőség erősödése. Számos elképzelés és magyarázat létezik a folyamat kezdetéről, kiterjedéséről, magállíthatóságáról, visszafordíthatóságáról valamint pozitív és negatív hatásairól. A világtörténelmi összefüggésekbe helyezve eljuthatunk egy olyan megállapításhoz, hogy a Föld benépesítése is tekinthető a folyamat kezdetének. A közösségek szervezeti formáinak fejlődése hozzájárult újabb és újabb képességek kialakulásához. A gazdasági képességek gyakorlása hozta létre a legtávolabbra ható összeköttetéseket emberi közösségek között. A technikai és társadalmi képességek egyre gyorsuló tökéletesedése tette lehetővé, hogy a 19. század közepére földrajzi értelemben a világ globálissá vált. Számos közgazdász véleménye szerint a 19. század második felétől a nemzetközi kereskedelem nagyságrendje és kiterjedtsége, valamint a pénzügyi kapcsolatok intenzitása alapján megállapíthatjuk, hogy ez az időszak volt a globalizáció adatokkal is alátámasztható első időszaka. A globalizációs folyamat folytatásához szükséges politikai feltételeket csak a második világháború után sikerült megteremteni azokkal a nemzetközi pénzügyeket és kereskedelmet szabályozó megállapodásokkal, amelyeket a gazdaságilag fejlett államok az 1940-es években írtak alá (Bretton Woods-i megállapodás, GATT). Az 1990-es évek közepétől kibontakozó globalizációs folyamat legerőteljesebb hatásai a nemzetközi pénzügyek, a kereskedelem és a tőkebefektetések területén jelentkeznek. Az utóbbi két évtized számos ellentmondást hozott felszínre, amelyek visszavezethetők a világgazdaság nemzetközi szabályok segítségével történő kormányzása illetve a nemzeti gazdaságpolitikák céljai közötti különbségekre. A globalizáció jelenlegi szakaszához kritikusan viszonyuló közgazdászok és politikusok irreálisnak tartják a GATT rezsimit felváltó Világkereskedelmi Szervezet keretében létrehozott szabályrendszert.

A globalizáció történelmi előzményei

A globalizáció lényegéről, eredetéről és hatásairól számos nézet került a szakmai és a szélesebb nyilvánosság elé az elmúlt években és évtizedekben. A vélemények a globalizáció már ma is érzékelhető, de még inkább a jövőben várható hatásainak megítélésével kapcsolatban ütköztek a legélesebben. Nem kevésbé élénk érdeklődést váltott ki a globalizáció jelenlegi folyamata változatlan folytatásának vagy esetleges visszafordításának a kérdése is. Mindenesetre a globalizáció lényegének meghatározásában az álláspontok közelebb kerültek egymáshoz, köszönhetően annak, hogy kormányzati tisztségviselők, tudományos kutató intézmények munkatársai és az üzleti világ képviselőinek részvételével számos nemzetközi erőfeszítés történt a folyamat jobb megértése céljából.

Számos elemzés következtetéseinek összesítése alapján megállapítható, hogy a globalizáció egyre szorosabb kapcsolatrendszert hoz létre az államok között, erősíti a kölcsönös függőséget, egy olyan mindenütt jelen lévő „mega trendnek” tekinthető, amely lényeges hatást gyakorol valamennyi nagy nemzetközi folyamatra az információ, a technológia, a tőke, az áruk, a szolgáltatások és az emberek egyre növekvő áramlásán keresztül.^{cviii}

Amennyiben elfogadjuk a globalizáció folyamat jellegét, indokolt annak kezdetét, folytatását és esetleges végét is vizsgálat tárgyává tenni. Barry Buzan és Richard Little angol kutatók a világtörténelmi folyamat elemzése során jutottak arra a következtetésre, hogy a 19. század közepére földrajzi értelemben kialakult a globális nemzetközi rendszer, amelynek alapjait az emberiség a

²⁴⁹ MTA doktora, Professor Emeritus, WSUF John Henry Newman Intézet, matus.janos@chello.hu

megelőző évezredek során rakta le. A globális nemzetközi rendszer kialakulását elősegítő tényezőket a szerzők két csoportra osztották: fizikai technológiák csoportjára és társadalmi technológiák csoportjára. A fizikai technológiák között bemutatták a hadviselés, a szállítás és a hírközlés eszközeinek fejlődését. A társadalmi technológiák sorában különös figyelmet fordítottak az írásbeliség fejlődésére, a kereskedelemre, a világvallások terjedésére és a diplomáciai módszerek kialakulására és fejlődésére. A technológiák két csoportját összefoglalóan interakciós képességként jellemezték.

Az interakciós képességek fejlődése hozzájárult mind magasabb rendű politikai közösségek létrejöttéhez, mind a közöttük létrejövő kapcsolatok (interakciók) magasabb szintre emeléséhez. A két angol kutató szerint ebbe a világtörténelmi folyamatba ágyazható az a fejlődés, amely az emberiséget a gyűjtögető és vadászó csoportok prehisztorikus korától elvezette a modern nemzetállamok és a globális nemzetközi rendszer korába.^{cxix}

Buzan és Little a politikai közösségek közötti interakciók négy területét különböztette meg annak alapján, hogy hol történtek a közösségek által alkotott rendszert leglényegesebben érintő változások. A négy terület: a katonai-politikai, a gazdasági, a társadalmi-kulturális és a természeti környezeti szektor. A szerzők hangsúlyozták, hogy míg a katonai-politikai szektorban, történelmileg a politikai hatalmat gyakorló elitek dominanciája érvényesült, addig a többi szektorban váltakozó intenzitással a társadalom civil csoportjai is szerepet kaphattak. Történelmi példákkal bizonyították, hogy a gazdasági, konkrétan a kereskedelmi interakcióknak sikerült legyőzni a legnagyobb földrajzi távolságokat. Megkülönböztették a kooperációra és a konfliktusokra épülő interakciókat. Az előbbi csoportba sorolták a kereskedelmet, a másodikba a háborúkat.^{cx}

A földrajzi értelemben vett globális nemzetközi rendszer első nagy eredménye a nemzetközi kereskedelem jelentős növekedése volt azt követően, hogy az angol Parlament 1846-ban visszavonta az úgynevezett „Gabona Törvényeket”, amelyek lényege az angol farmerek védelme volt külföldi versenytársakkal szemben. Angliában ekkor már létezett a szabad kereskedelem koncepciója, amelyet Adam Smith közgazdász tett közzé 70 évvel korábban megjelent „A nemzetek gazdagsága” című könyvében, azonban elméletének alkalmazására csak a protekcionista törvények visszavonása után kerülhetett sor. A törvénymódosítások után az angol kormány kétoldalú szerződések sorozatával készítette a többi európai államot a nemzetközi kereskedelem előtt álló akadályok lebontására. A brit diplomáciai erőfeszítéseket hatékonyan támasztotta alá a brit haditengerészet, amely a kor legerősebb katonai képességének számított. A globalizációnak ebben az első szakaszában korábban nem tapasztalt méretűvé vált az árul, a tőke és az emberek áramlása az államok, földrajzi régiók és kontinensek között. Mindezek a fejlemények optimizmussal töltötték el Európa számos országának polgárait, akik a gazdagodás reménye mellett egy békés időszak eljövételében is bíztak.^{cxii}

Amíg a gazdaság területén egyre intenzívebbé váltak az interakciók, a katonai-politikai területen erősödött a stratégiai rivalizálás. Miközben már több mint egy évtizede folyt a haditengerészeti versengés Anglia és Németország között, az első világháborút közvetlenül megelőző években az angol Lloyds biztosító társaság biztosította a német kereskedelmi flottát. A Lloyds elnöke a Brit Birodalmi Védelmi Bizottság által szervezett meghallgatáson 1912 februárjában kijelentette, hogy egy esetleges háború esetén a német kereskedelmi hajókban az angol haditengerészet által okozott károkat a társaságnak meg kellene téríteni. Norman Angel, angol újságíró, a „Nagy Illúzió” című, 1910-ben megjelent könyvében arra a következtetésre jutott, hogy „...a háború gazdasági előnyei olyannyira illuzórikusak, a kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok az országok között olyan szorossá váltak, hogy egyetlen racionálisan gondolkodó ország sem forgathatja a fejében, hogy háborút indítson”.^{cxiii} Az első világháború az általános várakozások ellenére kitört. A háborúban közvetlenül vagy közvetett módon rész vett államok száma, az emberéletben és anyagi javakban okozott pusztítás nagysága, a háború térben és időben való kiterjedtsége okán joggal nevezhetjük az első világháborút az első globális háborúnak.^{cxiii}

A világháború megszakította az államok közötti intenzív kereskedelmi és pénzügyi kapcsolatok folyamatát. A szabad kereskedelem gyakorlatát felváltotta a protekcionizmus, a belső piacok védelme az importtal szemben. Az import korlátozását és az export támogatását az államok nemzeti valutáik egyoldalú kompetitív leértékelésével érték el. Ez a gyakorlat vitákat és éles érdekkonfliktusokat okozott az államok kapcsolataiban. A fél évszázaddal korábban kezdődött globalizáció megszakadt. A világgazdaság korábbi rendjének felbomlásához hozzájárult az a tény, hogy Anglia vezető szerepe jelentősen meggyengült, ezért nem volt képes fenntartani a 19 század második felében kialakult, az arany sztenderdre épülő stabil nemzetközi pénzügyi rendet. A szakirodalom „hegemonikus stabilitásnak” nevezi Anglia gazdasági hatalma segítségével a 19 század második felében fenntartott nemzetközi gazdasági rendet. Gazdasági hatalma alapján a két világháború között az Egyesült Államok képes lett volna átvenni Anglia szerepét, azonban politikailag erre még nem volt felkészülve.^{cxiv}

A globalizáció második szakasza

Nemzetközi pénzügyek

A világgazdaság vezetésében szerepcserét végrehajtó két nagyhatalom, az Egyesült Államok és Anglia képviselői már a második világháború alatt konzultációkat folytattak a háború utáni nemzetközi pénzügyi rendről. Kezdeményezésükre jött létre 1944 júliusában 44 állam kormánya képviselőinek részvételével az Egyesült Államokban egy Bretton Woods nevű kisvárosban az új pénzügyi rendszer alapjait meghatározó konferencia. A konferencia döntéseit alapvetően meghatározta az a következtetés, hogy a nemzetközi pénzügyi rendszer stabilitását nem lehet a piaci erőkre bízni, szükség van a kormányok által elfogadott szabályok alkalmazására. Egyetértés alakult ki abban, hogy a stabilitást a nemzeti valuták rögzített árfolyama biztosítja, amelytől legfeljebb 1 százalékos eltérés lehetséges mindkét irányban. Az Egyesült Államok vezető szerepet vállalt az új rendszer fenntartásában azzal, hogy a dollár árfolyamát aranyban rögzítette: 1 uncia arany értéke egyenlő volt 35 USA dollárral.^{cxv} A konferencia résztvevői kötelezettséget vállaltak a nemzeti valuták átválthatóságának visszaállítására, ami az 1950-es évek végén be is következett. A Bretton Woods-i (továbbiakban BW) konferencián létrehozott nemzetközi intézmények közül a Nemzetközi Valutaalap feladataként határozták meg a kialakított rendszer fenntartását.

A háborút követő években, Európában és Ázsiában központi feladat volt a gazdaságok talpra állítása, a háború okozta károk felszámolása. Az újjáépítést jelentősen hátráltatta a pénzihiány. Az Egyesült Államokkal kialakított politikai és gazdasági kapcsolatok hozzájárultak ennek a problémának a megoldásához azzal, hogy az Egyesült Államok segélyeket nyújtott (Marshall segély), megnyitotta belső piacát partnerei előtt, amely lehetővé tette számukra az export bevételek növelését, katonai támaszpontokat létesített szövetségesei területén, ahol a helyi állampolgárok dollár bevételekre tettek szert. Mindezek következtében jelentősen növekedett a külföldön felhalmozott dollár mennyisége, amely a BW rendszer első megingásához vezetett. Az amerikai vezető szerep része volt ugyanis az a vállalás, amely szerint papír dollárt a meghatározott árfolyamon az Egyesült Államok központi bankja aranyra cserélte. Az 1960-as évek elejére számos spekulációs kísérlet történt, amely veszélyt jelentett az amerikai aranytartálékokra nézve. Számos ország központi bankja és a bázeli Nemzetközi Fizetések Bankja közreműködésével piaci műveletek alkalmazásával sikerült időleges megoldást találni, de a kötött valutarendszert fenyegető veszélyeket nem sikerült véglegesen megszüntetni.^{cxvi}

Az 1960-as évek elejétől az amerikai és az európai bankok megkezdték külföldi terjeszkedésüket, egyre több bankfiókot létesítettek külföldön. Ezzel párhuzamosan a multinacionális vállalatok nemzetközi pénzügyi tevékenysége is megélné a termelés internacionalizálódása következtében. A pénzügyi tranzakciók volumenének növekedését az is magyarázza, pénzügyi spekulánsok igyekeztek hasznot húzni a kamatlábakban meglévő különbségekből és a nemzeti valuták közötti átváltási arányok lehetséges változásaiból.

Részben a külföldön felhalmozott papír dollárok, részben a megnövekedett nemzetközi pénzügyi tranzakciók nyomásának hatására az Egyesült Államok egy olyan döntési kényszer elé került, amely lényegében a BW rendszer végéhez vezetett. 1971 augusztusában Nixon elnök bejelentette, hogy az Egyesült Államok a továbbiakban nem teljesíti azt a vállalását, hogy a papír dollárt aranyra cseréli. A döntés időpontjában az amerikai központi aranytartalék 10 milliárd dollár volt és azzal szemben 80 milliárd dollár értékű papírpénz volt külföldön. A Nixon döntéssel megszűnt a dollár aranyra való átválthatósága, ezzel a BW rendszer megszűnt. Az amerikai pénzügyi rendszert érintő további döntések 10 százalékos importadót vezettek be a tartós használati cikkekre, majd 10 százalékkal leértékelték a dollárt. A döntések hatásai döntően Nyugat-Németországot és Japánt érintették, mivel megdrágították az Egyesült Államokba irányuló exportot.^{cxvii}

A BW rendszer megszűnése után a pénzpiacok egyre nagyobb hatást kezdtek gyakorolni az államok gazdaságpolitikájára. A kötött valuta árfolyam rendszer megszűnése és a lebegő árfolyam rendszer 1973 után történt tényleges megvalósulása fokozta a bizonytalanságot nemcsak a pénzügyi rendszerben, hanem a nemzetközi kereskedelmi rendszerben is. Az elméleti közgazdaságtan feltételezése szerint a pénzpiacok képesek a racionális viselkedésre. Dani Rodrik amerikai közgazdász szerint a pénzügyi spekulánsok egy bizonyos pontig képesek a racionális viselkedésre, azonban egy bizonyos ponton túl a mániák és pánikok lesznek úrrá a piacon és a piac viselkedése irracionálissá válik. Az 1800 óta bekövetkezett válságok tapasztalatai szerint a nagy nemzetközi tőkemozgások ismétlődően bankválságokat okoznak. 2007-ben, egy évvel a legutóbbi pénzügyi válság kirobbanása előtt, az egy nap alatt végrehajtott devizaműveletek összege kilencvenszer nagyobb volt, mint az egy napra jutó világkereskedelmi tranzakciók összessége.^{cxviii}

Az 1980-as évektől a gazdaságpolitikai gyakorlatban a dereguláció és liberalizáció előtérbe kerülésével még nagyobb hangsúlyt kapott a pénzügyi piac racionalitása és önszabályozó képessége. Az innováció jelszavával pénzügyi termékek sokasága jelent meg, amelyek a legtöbb esetben érthetetlenek voltak a fogyasztók többsége számára. 1989-ben a Washingtoni Konszenzus néven vált ismertté az a gazdaságpolitikai érvrendszer, amely a fenntartható gazdasági fejlődés leghatékonyabb receptjének címére tartott igényt. A már korábban alkalmazott dereguláció és liberalizáció mellett a várható nemzetközi politikai változásokra való tekintettel – a szovjet ellenőrzés alatt lévő politikai és gazdasági rendszerek összeomlása – a privatizációt, az állami tulajdon megszüntetését is napirendre tűzte. A Washingtoni Konszenzus megjelenésével fémjelzett komplex gazdaságpolitikai irányelv rendszer betetőzése volt Ronald Reagan és Margaret Thatcher által elindított fordulatnak az amerikai és a brit gazdaságban, amelynek lényeges eleme volt a kormányzati beavatkozás csökkentése a pénzpiacok működésébe. Jól jellemzi ezt a hangulatot Alan Greenspan – nek, a Federal Reserve volt elnökének „A zűrzavar kora” című könyvében közreadott gondolata, amely szerint: „Bármely befektetési magatartást érintő kormányzati megszorítás csorbítaná a kockázatvállalást, amely nélkülözhetetlen a kockázati alapoknak ahhoz, hogy a világgazdaság működéséhez – különösen az Egyesült Államok gazdaságához – hozzájárulhassanak. Miért akarjuk meggátolni a Wall Street méheinek beporzó tevékenységét?”^{cxix}

A Federal Reserve egy későbbi elnöke nem osztotta Greenspan optimizmusát a pénzügyi rendszer deregulációjával kapcsolatban. Dani Rodrik idézi Ben Bernanke véleményét, amely szerint: „...talán megbocsátható, ha valaki úgy véli, hogy szemben azzal, amit előzetesen gondoltunk, a pénzügyi innovációtól elvárt előnyök nem nagyon jelentkeztek”.^{cxx}

Az Egyesült Államok jelentős változásokat vezetett be pénzügyi rendszerébe 1999-ben, a Gramm – Leach – Bliley törvény elfogadásával, amely lehetővé tette az USA államai közötti bankügyleteket, illetve megengedte, hogy az amerikai pénzügyi intézmények végezzenek kereskedelmi, befektetési és biztosítási tevékenységeket korlátozás nélkül. 1933-ban ugyanis a gazdasági válság tanulságaként az amerikai Kongresszus a Glass – Steagall törvénnyel szétválasztotta az említett pénzügyi területeket, mivel az általános vélemények szerint az univerzális bankolás átláthatatlansága hozzájárult az 1929-es válsághoz. Az 1990-es években az amerikai pénzügyi intézmények kitartóan

lobbítottak a korlátozás megszüntetése érdekében, ami 1999-ben az új törvénnyel bekövetkezett.^{cxxi} Az Egyesült Államok pénzügyi intézményeinek tevékenysége a törvényi változások következtében átláthatatlanabbá és ellenőrizhetetlenebbé vált. A rendszer átláthatatlanságához nagy mértékben hozzájárult a különböző pénzügyi (nyugdíj, egészségügyi, biztosítási) alapok tevékenységének engedélyezése a hagyományos pénzügyi tevékenységek területén. Paul Krugman amerikai közgazdász szerint káros volt az úgynevezett „árnyék bankolás” engedélyezése megfelelő szabályozás nélkül. Az „árnyék bankolás” kategóriájába tartozó pénzügyi intézmények nagy kockázatokkal járó pénzügyi műveleteket hajtottak végre és hozzájárultak az Egyesült Államokban a 2008 őszi pénzügyi válság kirobbanásához.^{cxxii}

Dani Rodrik szerint a pénzügyi globalizáció kiábrándító eredményre vezetett. A gazdaságukat megnyitó országok nagyobb kockázattal szembesültek, anélkül hogy ellentételezéseként magasabb gazdasági növekedési ütemet értek volna el.^{cxxiii} A Washingtoni Konszenzus általános elfogadása utáni időszakban számos nemzetközi pénzügyi válság tört ki. Kiemelkedik közülük az 1994 – 1995-ös mexikói válság, az 1997 – 1998-as ázsiai válság és természetesen a 2008 őszén kezdődött és máig ható pénzügyi válság, amely az Egyesült Államokban kezdődött, mint jelzőválság, amelynek során az ingatlanpiacon bekövetkezett gyors fellendülést hirtelen zuhanás követte.^{cxxiv} A 2008-as válság egyértelműen cáfolja az elmélet azon állítását, amely szerint a pénzügyi piacok racionálisan viselkednek. Paul Krugman gondolatmenete szerint növekvő gazdaságokban ösztönzés van mind a kölcsönzők mind a kölcsönt felvevők oldalán a tevékenység aktivizálására a nagyobb profit megszerzése érdekében. Jellemzően így van ez növekvő ingatlanárak – telkek és lakások – esetében. Szerinte fontos közben figyelemmel kísérni a kölcsönzött pénzmennyiség arányát a nemzeti jövedelemhez. Összehasonlította az amerikai háztartások adósságai arányának alakulását a nemzeti jövedelemhez és úgy találta, hogy 2006-ban meghaladta az 1929-ben, a válság előtt elért szintet. Arra a következtetésre jutott, hogy magas adósságszint esetén bármely kiszámíthatatlan negatív fordulat a gazdaságban az ingatlanárak zuhanásához és a pénzügyi források elapadásához vezethet. Következtetése alátámasztásához Krugman felhasználta Hyman Minsky amerikai közgazdász elméletét, amely a haszonszerzésre irányuló pszichológiai motivációval magyarázza a pénzügyi válságok ciklikus ismétlődését.^{cxxv}

A nemzetközi pénzpiacok folyamatos átalakulása a BW rendszer megteremtésétől annak bukásán keresztül a mai napig a nemzetközi kapcsolatok egyik leginstabilabb szféráját alkotta. A hidegháború első két évtizedében érvényesült az Egyesült Államok egyértelmű vezető szerepe. A gazdasági hatalmi egyensúlyok eltolódása azonban szükségessé tette a szorosabb partneri együttműködést az Egyesült Államok és politikai szövetségesei között. Ennek következtében a vezető szerep helyett a közös kormányzás feladatai kerültek előtérbe. A több szereplő részvételével gyakorolt közös kormányzás azonban egyre határozottabban hozta felszínre a nemzeti érdekek és a közös szabályozás közötti feszültségeket. Közben a közgazdasági elméletben is folytatódik a vita arról, hogy szükség van-e egyáltalán nemzetközi kormányzásra, célszerű-e szabályokkal korlátozni a pénzpiacok működését, vagy a gazdasági források felhasználása szempontjából a leghatékonyabb megoldást, a pénzpiacok önszabályozó képességére való támaszkodást célszerű választani. Az elmúlt két évtized pénzügyi válságaiból levont következtetés, amely szerint a jövőbeni válságok elkerülésének legfontosabb feltétel a nemzeti pénzügyi rendszerek megerősítése, fontos szempont marad a nemzeti kormányok számára. Alapvető dilemma marad azonban, hogy fenntartható-e az elmúlt fél évszázadban kialakult konszenzus a világgazdaságban való szabadabb pénzáramlásról azon bonyodalmak közepette, amelyeket a globalizáció okozott.^{cxxvi}

Nemzetközi kereskedelem

Multilaterális tárgyalási fórumokon a nemzetközi kereskedelem három évvel később jelent meg, mint a nemzetközi pénzügyek. A nemzeti érdekek és a nemzetközi szabályozásra irányuló törekvések a kereskedelemben élesebben ütköztek, mint a pénzügyekben. A két világháború között a nemzetközi kereskedelem területén is jelentős visszalépések történtek a szabad kereskedelemtől a

protekciónizmus irányában. Az Egyesült Államokban az 1930-ban elfogadott Smoot – Hawley törvény például, az egyik legszigorúbb import korlátozó törvény volt abban a korban.^{cxxvii} A világkereskedelem zavaraiából eredő nehézségek azonban fokozatosan ismét a kereskedelem liberalizálására irányították a figyelmet. A viták során a nyitott nemzetközi kereskedelmi rendszert összefüggésbe hozták a nemzetközi békével, azzal a feltételezéssel, hogy a kettő kölcsönösen feltételezi és elősegíti egymást.

A nemzetközi kereskedelem szabályozására az első kísérlet 1947-ben a Havannában rendezett konferencián történt, ahol megállapodásokat írtak alá a kereskedelmi kapcsolatok szabályozásáról, többek között egy Világkereskedelmi Szervezet létrehozásáról. A havannai konferencián kiderült, hogy számos kérdésben a gazdaságilag legfejlettebb államok képviselői sem értenek egyet. Anglia például az akkor még létezett gyarmati területekkel való kereskedelemben a preferenciális rendszer fenntartása mellett foglalt állást, az Egyesült Államok azonban határozottan ellenezte ennek a rendszernek a fenntartását. A Havannában aláírt megállapodások közül a Világkereskedelmi Szervezet létrehozása nem valósult meg, mert az amerikai Törvényhozásban a képviselők leszavazták. Létrejött viszont az Általános Vám és Kereskedelmi Megállapodás (GATT), amely az ipari termékek nemzetközi kereskedelme előtti akadályok fokozatos lebontását tűzte ki célul. A GATT szabályok tiltották a dömping, a kormányzati támogatások és a mennyiségi korlátozások alkalmazását a nemzetközi kereskedelemben. A résztvevő kormányok megállapodtak a legnagyobb kedvezmény elvének értelmezésében és alkalmazásában, amely a gyakorlatban azt jelentette, hogy egy adott országból származó termékkel kapcsolatban adott kedvezményeket a kedvezményt adó állam köteles alkalmazni bármely partnerországból származó azonos termékre.^{cxxviii}

A nemzetközi pénzügyekhez hasonlóan az Egyesült Államok vezető szerepet vállalt a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos tárgyalások szervezésében is. A munka döntő része a GATT keretében szervezett kereskedelmi tárgyalási fordulókra zajlott. 1947 és 1986 között nyolc tárgyalási fordulóra került sor, amelyek jelentős csökkenést eredményeztek a nem mezőgazdasági termékek vámtételeiben. Ezen időszak alatt a mezőgazdasági termékeket érintő vámokat nem sikerült csökkenteni. A vámok csökkentése hozzájárult a világkereskedelem volumenének növekedéséhez és a GATT rendszerben résztvevő államok gazdasági fejlődéséhez.

Az 1960-as évek végétől fontos változások jelei voltak tapasztalhatók a nemzetközi kereskedelmi rendszerben. A nemzetközi politika elmélet az erősödő kölcsönös függőségben látja annak a magyarázatát, hogy mind a pénzügyekben, mind a kereskedelem területén fokozódott a nemzeti érzékenység a függőséggel együtt járó külső hatásokkal szemben. Ezt a trendet erősítették a világgazdaság struktúrájában bekövetkezett változások. Az élőmunka igényes iparágak súlypontja a gazdaságilag fejlett államokból fokozatosan áttevődött az új iparosodó államokba. A termékek árában megjelentek a lényegesen eltérő munkajobból és környezetvédelmi sztenderdekből eredő különbségek. Az általános válasz erre a problémára a protekciónizmus új, burkoltabb formáinak megjelenése a nemzetközi kereskedelemben. Olyan, import korlátozó intézkedések jelentek meg, mint új kormányzati beszerzési politikák, új egészségügyi és környezetvédelmi szabályok. Ezen túl a GATT szabályok lehetővé tették, hogy az átmeneti gazdasági nehézségekkel küzdő államok időlegesen eltérjenek a szabályoktól például olyan esetben, amikor versenyképtelen, vagy kezdő vállalkozásaikat védeni akarják az import versenyével szemben. Ez a megengedő szabály feltételezte, hogy az adott állam egyébként elkötelezte magát a liberális kereskedelem elvei mellett. A szakirodalom „beágyazott liberalizmusnak” nevezi ezt a GATT rendszerre jellemző megoldást.^{cxxix}

A nemzetközi pénzügyek területén a lebegő árfolyamrendszer, a nemzetközi kereskedelemben az új protekciónista tendenciák megjelenése és a közel keleti konfliktusok okozta energia árrobbanás más tényezőkkel együtt a világgazdaság növekedésének lelassulásához vezetett az 1970-es évektől. Erre az időszakra tehető az adósságválság elmélyülése, amely a gazdaságilag kevésbé fejlett államokat sújtotta elsősorban. Számos politikus és közgazdász úgy vélte, hogy ezek a fejlemények már a GATT rendszer létét fenyegetik. Ezért az 1986-ban kezdődött Uruguayi kereskedelmi tárgyalási forduló

feladatává tették a megoldás keresését. A gazdaságilag fejlett államok a GATT átalakításában látták a megoldást, a gazdaságilag fejlődő államok – harmadik világ – egy új nemzetközi intézmény létrehozását javasolták. A gazdaságilag fejlett államok – mindenekelőtt Anglia és az Egyesült Államok – három új probléma napirendre tűzését szorgalmazta, amelyeket a GATT nem szabályozott: a szolgáltatásokat, a szellemi tulajdon védelmét és a kereskedelmi jellegű befektetéseket. Hat évig tartó tárgyalások után sikerült megállapodni a kormányok képviselőinek a megoldásról, amely végül egy új szervezet, a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) létrehozása volt. A tárgyalások felgyorsításához és befejezéséhez hozzájárult az amerikai kormány, személyesen Clinton elnök, aki az 1990-es évek elején javaslatot tett egy csendes óceáni gazdasági együttműködési szervezet létrehozására is, ezzel is ösztönözvén európai partnereit a megegyezésre. Végül a WTO-t létrehozó egyezményt 1994 áprilisában írták alá a marokkói Marrakechben, amely 1995 januárjában lépett hatályba. Az új egyezmény szabályokat alkotott a szolgáltatásokról, a szellemi tulajdon védelméről és a kereskedelemmel kapcsolatos befektetésekről. Fontos új eleme a kereskedelmi vitákat rendező kötelező érvényű mechanizmus. A megállapodást 124 állam képviselői írták alá, Kína 2001-ben csatlakozott a szervezethez.

Dani Rodrik szerint a WTO létrehozása megváltoztatta annak a rendszernek a jellegét, amelyet a GATT keretében hoztak létre, egyben jelezte egy újfajta globalizáció beköszöntét. A korábbi rendszerben az államoknak lehetőségük volt prioritásként kezelni a nemzeti érdekeket és a belpolitikai megfontolásokat. A WTO által bevezetett rendszerben a nemzetközi kereskedelmi és pénzügyi folyamatoknak rendelődtek alá a nemzeti gazdaságpolitikák. A gazdasági globalizáció új szakasza, amelyet Rodrik hiperglobalizációnak nevez, önmagáért való játék lett, amelynek lényeges követelményei: az alacsony vállalati adózás, feszes költségvetési politika, dereguláció és a szakszervezetek hatalmának gyengítése.^{cxxx} A WTO ellen számos tömegtüntetés zajlott az elmúlt két évtizedben, gyakran erőszakos akciók kíséretében. Az 1999 novemberében az Egyesült Államokban, Seattle-ben szervezett WTO csúcstalálkozót a tüntetők meghiúsították.

A közgazdasági elméletben vita van a szabad kereskedelem hatásairól. A klasszikus elmélet szerint a korlátozásmentes kereskedelemről minden résztvevő hasznot húzhat, mert szakosodhat azon termékek előállítására, amelyeket a rendelkezésére álló termelési tényezőkkel (tőke, föld, munka) a leghatékonyabban előállíthat. Ez a lényege a „komparatív előnyök” elméletének, amely jelenleg is erős hatást gyakorol a közgazdasági gondolkodásra. Robert Gilpin amerikai közgazdász azonban arra a következtetésre jutott, hogy a kormányoknak számos lehetősége van a termelési tényezők manipulálására, mesterségesen lehet előnyöket teremteni a tudomány és technika segítségével, amelyeket helyesebb „kompetitív előnyöknek” nevezni. Ezen túl a vállalatokon belül – mindenekelőtt a multinacionális vállalatok esetében – folytatott kereskedelem terjedése alapvető változásokat idézett elő a kereskedelem jellegében és megítélésében. A viták ellenére Gilpin arra a következtetésre jut, hogy a kereskedelem hozzájárult a jólét növeléséhez az egész világon, de ezzel párhuzamosan olyan problémák is felmerültek, amelyek a kereskedelmi rendszer politikai alapjainak aláásásával fenyegetnek.^{cxxx} Dani Rodric erőteljesebb kritikát fogalmaz meg a szabad kereskedelem hatásaival kapcsolatban. Szerinte a nemzetközi kereskedelem lényegesen átrendezi a jövedelmek elosztását országokon belül. Egyes csoportok nyernek, más csoportok veszítenek. Lényeges kérdés, hogy milyen a két csoport egymáshoz való aránya és hogyan hat ez az arány az ország egészének helyzetére. Különbséget kell tenni a protekcionizmus és a szabad kereskedelem jól megalapozott ellenzése között. Megalapozott az ellenzés akkor, ha a belőle származó előnyök viszonylag csekélyek a jövedelmek újraelosztásából származó veszteségekhez képest, vagy sértik a társadalmi közmegegyezést.^{cxxxii}

Nemzetközi tőkemozgások

A nemzetközi tőkemozgások szabályozása ellentmondásosabbnak és vitatottabbnak bizonyult, mint a pénzügyek és a kereskedelem szabályozása, ezért az elmúlt évtizedekben a kormányok közötti megállapodásokra tett kísérletek döntő többsége sikertelennek bizonyult. Pedig a tőkebefektetések

gyakorlata évszázadokkal ezelőtt kialakult és szerepet játszott a nemzetközi gazdasági kapcsolatok, főleg a világkereskedelem fejlődésében. A tengeri hajózási útvonalak megnyitása a 15. század végén megteremtette az igényt egyrészt kereskedelmi hajók építésére, másrészt a meginduló tengerentúli kereskedelem finanszírozására. Európában sorra alakultak a kereskedő társaságok, közülük is kiemelkedik a Brit Kelet Indiai Társaság és a Holland Kelet Indiai Társaság. Mindkét társaságot magánbefektetők hozták létre a 17. század elején, és kormányaiktól kizárólagos jogot kaptak a távol kelettel való kereskedelemre. A két társaságnak nagy szerepe volt abban, hogy India a Brit Birodalom, Indonézia pedig Hollandia érdekszférájának részévé vált.^{CXXXIII}

A nagyméretű külföldi befektetésekhez szükséges tőke elsőként Angliában halmozódott fel. Az angol tőke fontos szerepet játszott a vasúti hálózatok kiépítésében a világ számos térségében, mindenekelőtt saját gyarmatain. Egy másik fontos angol tőke kiviteli terület a tengeri kikötők építése, mivel a tengeri hajózás infrastrukturális feltételeinek biztosítása alapvető angol stratégiai érdek volt. A külföldi tőke fontos célpontjává vált a 19. század második felében a bányászat és a mezőgazdaság. Az erősödő amerikai kapitalizmus egyik fontos jelzése volt, hogy a 20. század elejére az angol érdekek rovására döntő szerephez jutott Közép Amerikában, a mezőgazdasági ágazatban (United Fruit Company), ahol ma is fontos gazdasági és politikai szerepet tölt be.^{CXXXIV} A 19. század utolsó évtizedeiben a külföldi közvetlen befektetések megjelentek az ipari termelés és az energiaforrások kiaknázása területén is. A Bell Telefontársaság, a Standard Oil és a General Electric multinacionális vállalatok váltak elsőként ismertté külföldi befektetéseik következtében. Az első világháborúig terjedő időszak során az Egyesült Államok multinacionális vállalatai az amerikai nemzeti jövedelem 7 százalékát fektették be külföldön.^{CXXXV}

Spero és Hart meghatározása szerint multinacionális korporációnak (MNC) nevezzük azt a vállalkozást, amely egynél több országban birtokol vagy ellenőriz hozzáadott értéket teremtő tevékenységet. A soknemzetiségűség mértékét számos tényezővel lehet jellemezni. Ilyen tényezők: a külföldön működő leányvállalatok száma, a külföldön található tulajdonrész és bevételek aránya a teljes tulajdonhoz és a teljes bevételhez. A multi nacionalitást jellemző mutató lehet az országok száma, ahonnan az alkalmazottak származnak.^{CXXXVI}

A második világháború után a nemzetközi pénzügyekben és a nemzetközi kereskedelemben kialakult amerikai vezető szerepet kiegészítette az Egyesült Államok multinacionális vállalatainak világméretű expanziója, amely elsősorban az ipari termelés területén volt érzékelhető. Az 1980-as évektől az európai, a japán és néhány új iparosodó ország multinacionális vállalatai is növelték aktivitásukat és hatásukat a világ gazdaságban. Az MNC-k nemzetközi tevékenységét számos tényezővel indokolja a szakirodalom. Fontos motiváló tényező a nemzetközi piacokhoz való távolság csökkentése, a kereskedelemmel kapcsolatos kiadások csökkentése, a vámtételekben meglévő különbözőségek kihasználása, a termelési költségek csökkentése az olcsó munkaerő felhasználásával. A „termék ciklus elmélet” szerint miután a hazai piacokon csökken a kereslet egy új termék iránt, a vállalkozás első lépésként export piacokat keres, majd egy következő szakaszban külföldre viszi a termelést egy leányvállalat létrehozásával. Az MNC-k belső stratégiai megfontolásai mellett a tőkebefektetésekre hatással vannak a kormányok gazdaságpolitikái, amelyekkel ösztönözhetik, vagy gátolhatják a külföldi tőkebefektetéseket. A kormánypolitikáknak is szerepük volt abban, hogy a tőke mozgások irányi és fő célpontjai jelentős változásokon mentek át az elmúlt évtizedekben.^{CXXXVII}

Az MNC-k hatásairól a befogadó országokban élénk viták zajlottak különböző nemzetközi fórumokon. A külföldi tőke nemzetgazdaságokra gyakorolt hatásairól ellentétes vélemények kerültek előtérbe a viták során. A pozitív hatásokat hangsúlyozó vélemények szerint a külföldi befektetők munkaalakat teremtenek, új technológiákat és vezetési eljárásokat honosítanak meg, hozzájárulnak az export bevételek növeléséhez. A negatív vélemények szerint a külföldi tőke elsorvasztja a hazai vállalkozásokat, kiviszi az országból a megtermelt profitot, megakadályozza a hazai kutatást és fejlesztést, mert ezt a tevékenységet a vállalat központjában koncentrálja és végül beavatkozik a fogadó ország belpolitikájába. A legnagyobb félelmek az Egyesült Államok

multinacionális vállalataival kapcsolatban tapasztalhatók, mivel ők a legerősebbek, legagresszívabbak és tevékenységük morális problémákat is felvet. Ugyanakkor az európai multinacionális vállalatokat humánusabb, szociálisan érzékenyebb üzleti partnereknek tekintik.^{cxxxviii}

Az egyes országok kormányai eltérő gyakorlatot alkalmaznak a multinacionális vállalatok tevékenységének ellenőrzésére. Az ellenőrzés legfontosabb formája a kezdő beruházások hatásának vizsgálata a nemzetgazdaságra, különös tekintettel a kulcsfontosságú szektorokra. Az Egyesült Államok elnökének joga van megakadályozni külföldi cég befektetését az amerikai gazdaságba, amennyiben úgy ítéli meg, hogy az veszélyt jelent a nemzetbiztonságra nézve. Erőteljesen védett iparágak a hadiipar, az atomipar, a repülőgépgyártás és az informatika. Kanadában hagyományosan erőteljes félelmek alakultak ki az Egyesült Államok multinacionális vállalatainak tevékenységével szemben, nemcsak gazdasági, hanem kulturális okok miatt is. A kanadai kormány az által alkalmazott korlátozások miatt többször vitába keveredett az Egyesült Államokkal. A fejlett ipari államok között a legerőteljesebb korlátozásokat a külföldi tőkebefektetésekkel szemben a japán kormány alkalmazta. Az Egyesült Államok nyomására csak az 1960-as évek közepétől csökkentette a teljesen vagy csak részben védett iparok számát. A pénzügyi szektorba pedig csak az 1980-as évek közepétől enyhítette a korlátozásokat, de az ellenőrzés folyamatát fenntartotta. A Nemzetközi Kereskedelmi és Ipari Minisztérium hatékony kormányzati mechanizmusnak bizonyult a külföldi befektetések engedélyezése és ellenőrzése terén. A kormányzati ellenőrzés mellett hatékony megoldásnak bizonyult a japán cégek által létrehozott „keiretsu” rendszer, amelyben ellenségesnek tekintett külföldi felvásárlási kísérletek esetén a japán cégek felvásárolják egymás részvényeit, így akadályozzák meg a külföldi tulajdonszerzést. Jelenleg is védelem alatt állnak olyan gazdasági ágazatok, mint a mezőgazdaság, halászat, erdőgazdaság, bányászat, bőripar és olajipar.^{cxxxix}

Az Európai Unióban nincs közös ellenőrzési rendszer a külföldi befektetésekkel kapcsolatban, mert a tagállamok fenntartották maguknak a jogot a multinacionális vállalatokkal kapcsolatos döntések területén. Általános törekvés tapasztalható az EU-ban az amerikai és a japán multinacionális vállalatokkal való versenyképesség fenntartására. Anglia hagyományosan megengedő politikát alkalmaz a külföldi befektetésekkel kapcsolatban, 1979 óta a piacra bízta a döntéseket. Az EU tagállamai általában elfogadták az OECD ajánlásait először a hosszú távú majd a rövid távú tőke mozgások liberalizálásával kapcsolatban.

A multinacionális vállalatok világgazdaságban játszott szerepének szabályozására a hidegháború idején, a fejlődő államok tettek átfogó kísérletet az ENSZ keretében. A fejlődő államokat tömörítő 77-ek csoportja javaslatára az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa létrehozta a „Transznacionális Korporációk Bizottságát”, amely 1974-ben napirendre tűzte az MNC-k magatartási szabályzatának kidolgozását. A „Code of Conduct” az ENSZ napirendjén szerepelt az 1990-es évek elejéig, amikor erőfeszítései végleg kudarcba fulladtak. A viták bebizonyították, hogy a nyugati államok csoportja nem volt érdekelt a javasolt szabályzat kidolgozásában, ezért a viták a hidegháborúra jellemző ideológiai és politikai szinten zajlottak. Az 1990-es évek elején a kérdés lekerült az ENSZ napirendjéről. Az azóta végbement események alátámasztották, hogy az MNC-k székhelyül szolgáló országok nem érdekeltek a nemzetközi szabályozás kidolgozásában.^{cxli} Hasonló eredménnyel zárultak az ENSZ fórumain folytatott viták az új nemzetközi gazdasági világrendről, és a hidegháború végén a fejlődő államok is csatlakoztak a „Washingtoni Konszenzusban” meghirdetett alapelvekhez és egy sikeresebb gazdasági fejlődési modell reményében csatlakoztak a nemzetközi pénz és tőkepiacokhoz.

A globalizáció hatásai és következményei

A globalizáció jelenlegi szakaszának hatásai a gazdasági integrációval, az államok közötti kölcsönös függőségi viszonyok további erősödésével hozhatók összefüggésbe. A kölcsönös függőség erősödését a gazdaság területén a nemzetközi kereskedelemmel, a nemzetközi pénzügyi tranzakciók alakulásával és a nemzetközi tőke mozgásokkal kapcsolatos adatok támasztják alá. Egy jellemző adat a kölcsönös függőség erősödésére. 1992-ben a Boeing repülőgépgyár az utasszállító gépekhez szükséges

alkatrészek 90 százalékát maga gyártotta és csak 10 százalékát importálta. 2001-ben már az alkatrészek 50 százaléka származott importból.^{cxli} Ennél az adatnál természetesen azt is figyelembe kell venni, hogy a világkereskedelemben egyre nagyobb arányban szerepel a multinacionális vállalatokon belüli kereskedelem.

A gazdasági adatokon túl a szakmai és az általános közvéleményt az is foglalkoztatja, hogy van-e összefüggés a globalizáció és a stabil nemzetközi rend és a béke megőrzése között. Thomas Friedman, amerikai újságíró szerint a globalizáció jelenlegi szakaszában nem lehet abszolút értelemben kizárni a háború kockázatát. A gazdasági integráció korábbi szakaszából tévesen vonták le azt a következtetést, hogy a háború kockázata megszűnt, mint ahogy ezt az első világháború is igazolta. Azonban a globalizáció jelenlegi szakasza lényegesen különbözik a korábbiaktól, mivel a nemzeti érdekek háború útján történő érvényesítése, sokkal nagyobb áldozatokkal járna mint a korábbi időszakokban. A globalizáció világbékére gyakorolt hatását a szemléletes példával támasztja alá, amely szerint olyan országok, amelyekben McDonald's önkiszolgáló éttermek működnek, nem háborúztak egymással.^{cxlii}

A nemzetközi kapcsolatok elméletének politikai realista iskolája szerint a közhiedelemmel ellentétben az államok közötti érintkezési pontok megnövekedése nem a békésebb kapcsolatok, hanem ellenkezőleg, a viták és konfliktusok fokozódásához vezethet. A fenti érvelés szerint a globalizációból nyereséget élvező államok a nyereség egyre nagyobb hányadát költhetik fegyverkezésre, katonai erejük növelésére, ezáltal magabiztosabbá válnak nemzeti érdekeik érvényesítésében és a viták rendezéséhez hajlamosabbá válnak a fegyveres erőszak alkalmazására.^{cxliii} A demokratikus béke elmélete szerint a globalizációval párhuzamosan erősödő kölcsönös függőség tovább csökkenti a demokráciák közötti háború kockázatát, amely már egyébként is alacsony, viszont nem érinti az autokrata politikai rendszerek közötti kapcsolatokat.^{cxliiv}

A nemzetközi kapcsolatokkal foglalkozó konkrétabb elemzések négy nagy megatrend hatását vizsgálják a világ sorsának alakulására. Először, a kommunikációs eszközök és technológiák nagymértékben növelik az egyének ráhatási lehetőségeit egyrészt a nemzeti kormányok működésére, másrészt az egész emberiség sorsára. Másodsor, az államok által gyakorolt hatalom sokkal nagyobb mértékben megoszlik és az informális hálózatoknak a hatása a világ eseményeire drámai módon megnő. Harmadsor, az olyan nagy demográfiai trendek, mint a nyugati társadalmak elöregedése, a kontinensek határain átnyúló migráció, az urbanizáció egyre gyorsuló üteme valamint a globális népesség további növekedése (a 2012-es 7.1 milliárdos szintről 2030-ban várható 8.3 milliárdos szintre) jelentős nyomást gyakorolnak az olyan természeti forrásokra, mint az energia, a víz és az élelmiszer. A növekvő népesség és a szűkülő források ellentéte valószínűsíti az államközi konfliktusok gyakoribbá válását. Negyedsor, az éghajlatváltozás miatt bekövetkező szélsőséges időjárási események a világ számos pontján negatív hatást gyakorolnak a víz és élelmiszer biztosítására és következésképpen fellépő szociális és politikai feszültségekre.^{cxliv}

A globalizációval összefüggésbe hozható legdrámaiabb fejlemények a jövedelmek elosztása területén mutathatók ki. A vagyoni egyenlőtlenségek egy növekvő világgazdaságban értek el soha nem tapasztalt mértéket.

Az 1990-es években kezdődött globalizációs folyamat során az egy főre jutó átlagos nemzeti jövedelem legalább 54 országban csökkent, döntően a Szahara alatti Afrikában és Dél Ázsiában. Ugyanezen térségekben növekedett a mindössze napi 1 dollárból élők száma. A növekvő szegénységgel együtt növekszik a globális egyenlőtlenség a jövedelmek tekintetében. Latin Amerika egyes térségeiben a lakosság leggazdagabb egyötödének a jövedelme harmincszorosa a legszegényebb egyötödének.^{cxlvi} Egy 2009-ben készített tanulmány szerint egy olyan világban élünk, amelyben a megtermelt javak és szolgáltatások 96 százalékát a népesség 5 százaléka fogyasztja el, a Világ leggazdagabb 225emberének a vagyona akkora, mint a Föld legszegényebb 3 milliárd emberének egy éves jövedelme és a 3 leggazdagabb ember nagyobb vagyonnal rendelkezik, mint a

legszegényebb 48 ország éves bruttó gazdasági összterméke. A globalizáció által nagymértékben elősegített vagyoni és hatalmi átrendeződést jól jellemzi az az adat, amely szerint az 58 legnagyobb jövedelemmel rendelkező országot és a 48 legnagyobb vállalatbirodalmat tartalmazó listán a rangsorban a 28. helyen egy vállalatbirodalom áll.^{cxlvii}

A 2015 évi Davosi Világgazdasági Forumra készített jelentés a globalizációval összefüggésben a kockázati tényezők három csoportját emeli ki:

Először, növekvő kölcsönhatás tapasztalható a geopolitikai megfontolásokon alapuló hatalmi versengés és a gazdasági erőforrásokhoz való hozzájutásra tett erőfeszítések között. A Világkereskedelmi Szervezet Dohai tárgyalási fordulójának eddigi sikertelensége a világkereskedelemben jelentkező fokozódó nehézségekre utal. A vezető gazdasági hatalmak közvéleménye növekvő pesszimizmussal viszonyul a nemzetközi kereskedelemhez és tőkebefektetésekhez. A geopolitikai versengés erősödése alááshatja a kormányok között az elmúlt negyed században kialakult bizalmat és alááshatja a szabályokon alapuló nemzetközi gazdasági és politikai rendszert. A multilateralizmus gyengülését jelzi a regionális integrációk erősödése az elmúlt évtizedekben.

Másodszor, felgyorsult az urbanizáció és a városi lakosság arányának növekedés mindenekelőtt a fejlődő államokban. A fő probléma a gyorsuló urbanizációval az, hogy tervszerűtlenül történik, a növekedés 40 százaléka a nyomornegyedekben történik, ahol nincs megfelelő infrastruktúra, rossz az egészségügyi ellátás és folyamatosan fenyeget a társadalmi instabilitás. A klímaváltozás által kiváltott szélsőséges időjárás valamint a művelésre alkalmas termőföldek zsugorodása hozzájárul a lakosság városokba tömörüléséhez. A városi lakosság arányának növekedése kedvező hatást gyakorolhat a nemzetgazdaságokra, feltéve hogy a helyi kormányzás kezelni tudja a növekedéssel járó problémákat. Az urbanizáció felgyorsulásának következménye lehet, hogy az országos kormányzásban nagyobb szerepet kapnak a városi önkormányzatok. Ellenkező esetben, ha a városok gyors növekedésével járó kihívásoknak a kormányok nem tudnak megfelelni, a politikai és szociális feszültségek növekedésére lehet számítani.

Harmadszor, az új technológiák példa nélkül álló lehetőségeket kínálnak számos probléma megoldására az élet legkülönbözőbb területein. A várakozások elsősorban az új technológiák pozitív hatásaira koncentrálnak, és kevésbé veszik számításba az esetleges negatív következményeket. A szintetikus biológia például hozzájárulhat új energiahordozók előállításához. Ugyanakkor lehetővé teheti teljesen új élő organizmusok létrehozását, amely kockázatos beavatkozáshoz vezethet a természet kialakult rendjébe. A szabályozás azért nehéz, mert a várható hatások mellett számos előre nem látható lehetőséget is rejtenek az új technológiák. A mesterséges intelligencia alkalmazásánál különösen élesen vetődik fel az a probléma, hogy a technológia fejlődése nem függetlenedhet a társadalmi ellenőrzéstől.^{cxlviii}

A globalizáció által létrehozott általános hangulatot jól jellemzi a National Intelligence Council 2012-ben kiadott tanulmánya, amely szerint: Charles Dickens Két város meséje című regényének „ háttere a francia forradalom és az ipari forradalom hajnala volt. Jelenleg egy hasonló átalakulást élünk át, amelyben a lehetséges változások nagyságrendje – akár jó vagy rossz – azonosak, ha nem nagyobbak, mint a 18 század végétől lezajlott politikai és gazdasági forradalmaké”.^{cxlix}

Referenciák

¹Report of the National Intelligence Council's 2020 Project: Mapping the Global Future, Washington DC, 2004, USA Government Printing Office, 10. oldal.

¹BUZAN, Barry – LITTLE, Richard: International Systems in World History, Oxford, 200, Oxford University Press, 241 – 346. oldal.

- ¹BUZAN, Barry – LITTLE, Richard: *International Systems in World History*, Oxford, 2000, Oxford University Press, 68 - 89. oldal.
- i. GRIECO, Joseph – IKENBERRY, John: *State Power + World Markets. The International Political Economy*, New York, 2013, W.W. Norton & Company, 4. oldal.
 - ii. AHAMED, Liaquat: *A pénzvilág urai*, Budapest, 2012, Corvina, 36-37. oldal.
 - iii. MATUS János: *Az első globális háború*, *Theologiai szemle*, 2014, 3. szám, A Magyar Egyházak Ökumenikus Tanácsa, 170. oldal.
 - iv. GILPIN, Robert: *The Political Economy of International Relations*, Princeton, 1987, Princeton University Press, 127 – 131. oldal
 - v. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 14-17. oldal.
 - vi. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 17 – 20. oldal.
 - vii. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 24. oldal.
 - viii. RODRIK, Dani: *A globalizáció paradoxona*, Budapest, 2014, Corvina, 144 – 151. oldal.
 - ix. GREENSPAN, Alan: *A zűrzavar kora. Kalandozások az új világban*, Budapest, 2008, HVG Könyvek, 438. oldal.
 - x. RODRIK, Dani: *A globalizáció paradoxona*, Budapest, 2014, Corvina, 170. oldal.
 - xi. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 44. oldal.
 - xii. KRUGMAN, Paul: *End this Depression Now*, New York, 2012, W.W. Norton & Company, Inc. 63. oldal.
 - xiii. RODRIK, Dani: *A globalizáció paradoxona*, Budapest, 2014, Corvina, 151. oldal.
 - xiv. KRUGMAN, Paul: *End this Depression Now*, New York, 2012, W.W. Norton & Company, Inc. 68. oldal.
 - xv. KRUGMAN, Paul: *End this Depression Now*, New York, 2012, W.W. Norton & Company, Inc. 46 - 50. oldal.
 - xvi. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 59 – 60. oldal.
 - xvii. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 66. oldal.
 - xviii. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 68 - 69. oldal.
 - xix. GRIECO, Joseph – IKENBERRY, John: *State Power + World Markets. The International Political Economy*, New York, 2013, W.W. Norton & Company, 222. oldal.
 - xx. RODRIK, Dani: *A globalizáció paradoxona*, Budapest, 2014, Corvina, 112. oldal.
 - xxi. GILPIN, Robert: *Nemzetközi politikai gazdaságtan*, Budapest, 2004, BUCIPE Rt, 229. oldal.
 - xxii. RODRIK, Dani: *A globalizáció paradoxona*, Budapest, 2014, Corvina, 92. oldal.
 - xxiii. BUZAN, Barry – LITTLE, Richard: *International Systems in World History*, Oxford, 200, Oxford University Press, 311 – 312. oldal.

- xxiv. BUZAN, Barry – LITTLE, Richard: *Regions and Powers*, Cambridge, 2003, Cambridge University Press, 280. oldal.
- xxv. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 118. oldal.
- xxvi. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 117. oldal.
- xxvii. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 122 – 129. oldal.
- xxviii. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003 Wadsworth/Thomson, 136. oldal.
- xxix. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 146. oldal.
- xxx. UN Department of Public Information: *Basic Facts about the United Nations*, 1983, UN Publication, 60 – 61. oldal.
- xxxi. SPERO, Joan – HART, Jeffrey: *The Politics of International Economic Relations*, Belmont, USA, 2003, Wadsworth/Thomson, 74. oldal.
- xxxii. FRIEDMAN, Thomas: *The Lexus and the Olive Tree*, New York, 1999, Farrar, Straus and Giroux, 195 – 198. oldal.
- xxxiii. WALTZ, Kenneth: *The Myth of National Interdependence*, in: KINDLEBERGER, Charles (editor): *The International Corporation*, Cambridge, 1970, MIT Press, 205 – 223. oldal.
- xxxiv. RUSSETT, Bruce – ONEAL, John: *Triangulating Peace*, New York, 2001, W.W. Norton & Company, 43 – 47. oldal.
- xxxv. National Intelligence Council: *Alternative Worlds, Global Trends 2030*, Washington DC, 2012, US Government Printing Office, 9 – 38. oldal.
- xxxvi. UN High-level Panel on Threats, Challenges and Change: *A more secure world: our shared responsibility*, New York, 2004, United Nations General Assembly, 26. oldal.
- xxxvii. A Nemzeti Fenntartható Fejlődési Tanács: *Jövőkereső*, Budapest, 2009, 4. oldal.
- xxxviii. World Economic Forum: *Global Risks 2015*, Geneva, 30 – 44 oldal.
- xxxix. National Intelligence Council: *Alternative Worlds, Global Trends 2030*, Washington DC, 2012, US Government Printing Office, 1. oldal.